

TOKAT'TAN BİR KAÇ FİGÜRLÜ KABARTMA HAKKINDA

Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU*

Özet

Prehistorik ve tarihi devirlerden beri önemli yol ve kültürlerin kavşak noktasında bulunan Tokat'ta Hitit, Frig, Roma, Bizans ve İslami dönemlerden kalma çeşitli kültür varlıkları bulunmaktadır.

Malazgirt Zaferinden kısa bir süre sonra Tokat ve çevresine yerleşen Türkler, buralardaki eski uygarlık kalıntılarına yeni eserler katmışlardır. Danişmentliler döneminde önemli bir merkez olan Niksar ve Tokat'ta bu dönemden kalma pek çok eser bulunmaktadır.

Danişmentlileri takiben yöre kültürüne katkıda bulunmuş, Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Osmanlı dönemlerinde Niksar ve Tokat'taki bazı yapılarda figürlü kabartmalarla süslü birçok eser inşa edilmiştir.

Niksar'da Hükümet Önü Çeşmesi, Çöreği Büyük Tekkesi, Kardeşler Çeşmesi, Leylekli Köprü ve Büyük Hamam'da Figürlü kabartmalara özel bir yer ve sembolik anlam yüklediği görülmektedir. Öte yandan Tokat'ta da Taş Han, Paşa Hanı gibi yapılarda aynı geleneği sürdüren figürlü kabartmalar bulunmaktadır. Bu makalede burada karşılaştığımız figürlü kabartmaların; konu, şekil, tipoloji ve sembolik anlamları üzerinde durulacak ve benzer örnekler arasındaki ilişkiler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Niksar, Figür, Paşa Hanı, Çöreği

SEVERAL EXAMPLES OF FIGURATIVE RELIEFS FROM TOKAT

Abstract

Due to its location on important routes and junction of cultures, the Province of Tokat has been rich in cultural heritage left by cultures such as Hittites, Phrygians, Romans, Byzantines and those of the Islamic era.

Following the battle at Manzikert, the Turks settled at Tokat and its vicinity and changed the architectural landscape with the addition of new remains to those left by the preceding cultures of the region.

---

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

In particular, numerous monuments dating to the period of Danışmends have been found at Tokat and Niksar. Monuments with figurative reliefs were built at Tokat and Niksar during the periods of the Danışmends, İlhanids, Seljuks, and Ottomans.

It appears that a special emphasis and symbolism has been placed upon the figurative reliefs at the monuments located at Niksar, including Hükümet Önü Çeşmesi, Çöreği Büyük Tekkesi, Kardeşler Çeşmesi, Leylekli Köprü ve Büyük Hamam.

Similar tradition of employing figurative relief are also common at monuments such as Taş Han and Paşa Hanı in Tokat. This article examines the figurative reliefs in terms of subject, typology, style, and symbolism attached to these figures and attempts to establish connections with other comparable examples located at other places.

Key Words: Tokat, Niksar, Figür, Paşa Hanı, Çöreği

1983 yılındaki bir araştırma-inceleme gezisi sırasında önce Tokat'a, sonra da Niksar'a uğrayarak burada dikkatimizi çeken figürlü kabartmalara sahip bir çeşmeyi makalemize konu edinmiş ve tanıtmıştık¹

Tokat Valiliğinin² daveti üzerine 2004 yılında bir ekiple birlikte Tokat ve ilçelerinde yaptığımız araştırma esnasında yörede Türk dönemine³ ait bazı yeni

---

¹ Çeşmenin tanıtımı için bkz. H. Gündoğdu, "Niksar'da Pek Tanınmamış Bir Çeşme ve Üzerindeki Figürlü Kabartmalar", **Kaynaklar** (Şekerbank Yayınları), Sayı 2, Ankara 1984, s.41-48.

² Vali Sayın Ayhan Nasuhbeyoğlu, yönetimindeki bir ekibi Tokat'a davet ederek Tokat ve çevresindeki tarihi ve kültürel mirası tespit ederek yayınlamamızı istemiştir. Bu daveti olumlu karşılama ve ilki 21-28 Haziran 2004, diğeri de 17-26 Eylül 2004 tarihleri arasında olmak üzere iki kez Tokat'a giderek bu araştırmayı gerçekleştirdik. 2005 yılı sonunda yayınlanacak bu çalışma için sayın Vali'ye sonsuz teşekkürler. Ayrıca bu araştırmaya katılan Güzel Sanatlar Enstitüsü elemanlarımızdan Yrd. Doç. Dr. A. Ali Bayhan'a, Uzm. A. Murat Aktemur'a, Uzm. Mim. İ. Umut Kukaracı'ya, Uzm. Adem Çelik'e, Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nden Epigraf Dr. Burhanettin Güneş'e ve Koruma Şubesi elemanları ile şöförlerimize ayrı ayrı teşekkür borçluyum.

³ Tokat ve çevresi, prehistorik devirler ve ilkçağlardan beri önemli uygarlıklara merkez olmuştur. Hattiler, Hititler, Frigler, Persler, Yunan ve Romalılar, Bizanslılar ve Araplar, yörede Türklerden önce faaliyet göstermiş ve uygarlık eserleri bırakmışlardır. Daha sonraları yörede Danişmentliler, Anadolu Selçukluları, Moğollar, İlhanlılar ve Osmanlılar hakimiyet kurarak Tokat ve çevresini çeşitli kültür varlıkları ile donatmışlardır. Yörenin prehistorik dönemlerinde iskan edilmiş olan Maşathöyük, Roma döneminde önemli bir yerleşime sahne olan Sebastapolis (Sulusaray) ve Niksar'da

figürlü kabartmalar da görerek⁴ bunlardan ilginç bulduğumuz birkaç örneğe dikkat çekmek istedik.

Yöre hakkında Türk dönemine ait irili ufaklı hayli yayın bulunmasına rağmen, figürlü kabartmalarla ilgili fazla bir tanıtım yazısına rastlayamadık

Araştırmamız sırasında Niksar'daki **Hükümet Önü Çeşmesi**'nden başka **Çöreği Büyük Tekkesi**⁵ giriş kapısı üzerinde bir geyik figürü, **Kardeşler Çeşmesi**⁶ üzerinde figürlü kabartmalarla süslü bir Roma Lahdi, Roma dönemine tarihlenen **Leylekli Köprü**⁷ kilittası üzerinde ağzında yılanla birlikte tasvir edilmiş leylek kabartması, **Büyük Hamam**'ın⁸ Kurnaları üzerinde çeşitli figürlü kabartmalar tespit edilmiştir.

---

tapınak, hamam, çeşme, köprü ve lahitler üzerinde figürlü kabartma türü pek çok kalıntı günümüze ulaşmıştır.

⁴ Son yıllarda Tokat ve İlçeleri; monografik araştırma, tez çalışmaları, sempozyum sonuçları ve makale türü pek çok çalışmaya, broşür tarzı tanıtım yayınlarına konu olmuştur. Bunlardan figürlü kabartmalı konularla ilgili yayınlara aşağıda değineceğiz.

⁵ Bazı kaynaklarda Tekke, bazılarında Medrese ve Cami olarak geçen Bu eser hakkında bkz. İ.H. Uzunçarşılı, **Tokat, Niksar Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler**, İstanbul 1927(1340), s.71.; A. Gabriel, **Monuments Turc's d'Anatolie, Amasya, Tokat, Sivas, C.II, Paris 1934**, s.123-125; **Tokat İl Yıllığı 1967**, s. 165; A. Kuran, **Anadolu Medreseleri I**, Ankara 1969, s.63; H. Gündoğdu, **Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik** (İ.Ü.E.F. Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1979, s.254.; T.T. Rice, **The Seljuks**, London 1961, s. 170, fig. 43.; K. Otto-Dorn, **Die Kunst des İslam**, Baden-Baden, 1964, s. 148-149.; G. Öney, **Anadolu Selçuklularında Heykel, Figürlü Kabartma ve XIV-XV. Asırlarda Devamı** (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara 1966, C.1, s.116, Kat. 178, Res. 191.; B.Karamağaralı, **Ahlat Mezartaşları**, Ankara 1992, s. 15 vd.; S. Mülâyim, "Anadolu'da Hayvan Üslubunun Bir Örneği", **Folklor ve Etnografya Araştırmaları**, İstanbul 1984, s. 325-346.; H. Çal, **Niksar'da Türk Eserleri**, İstanbul 1989, s. 60 v.d.; M. Mercan - M.E. Ulu, **Tokat Kitabeleri**, Ankara 2003, s. 156.; G. Goodwin, **A History of Ottoman Architecture**, London 1971, s.145.; A. Kuran, "Tokat ve Niksar'da Yağbasan Medreseleri", **Vakıflar Dergisi**, VII, İstanbul 1968, s.39.; A. Ödekan, **Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnaslı Portal Örtüleri**, İstanbul 1978, s.157.; E. Yavi, **Tokat**, İstanbul 1986. s.151.

⁶ Diğer adı Lüleçizade Çeşmesi olan bu yapı için bkz. H. Çal, **a.g.e.**, s.79.; M. Mercan-M.E. Ulu, **a.g.e.**, s.163b; H. Akar-M. Necati Güneş, **Niksar'da Vakıflar ve Tarihi Eserler**, (Basım Yeri Yok), 2002, s.266.

⁷ Çanakçı Deresi üzerinde ve Arasta Camii yanındaki köprü için Bkz. H. Çal, **a.g.e.**, s.83.; H. Akar-M.N. Güneş, **a.g.e.**, s. 262.

⁸ İlçe merkezinde, Fatih Sultan Mehmet Caddesi üzerindeki Büyük Hamam konusunda bkz. H. Çal, **a.g.e.**, s.70.; H. Akar-M.N. Güneş, **a.g.e.**, s.256.

Ayrıca Turhal'ın 8 km. kadar kuzeydoğusunda XIV. yüzyıldan kalma **Dazy**a (Gümüştö) **Köyü**'ndeki Zaviyenin⁹ giriş kapısı üzerindeki kitabenin iki ucunda birer küçük aslan kabartması, İl merkezindeki **Voyvoda Hanı** olarak da bilinen **Taş Han**'ın¹⁰ avlusundaki şadırvan üzerinde karşılıklı iki kuş figürü ile yine Tokat'ta Sulu Sokak'ın sonunda (batı) yer alan **Paşa Hanı**'nın¹¹ doğuya açılan giriş eyvan kemerinin iki yanında tekrarlanan birer hayat ağacına bağlı aslan figürü dikkat çeker.

Bu figürlü kabartmaların bulunduğu eserleri kısaca tanıtarak bunların kültür tarihimizdeki yerleri konusu üzerinde durmak yerinde olacaktır.

a) Niksar Çöreği Büyük Tekkesi (Cami) üzerindeki figürlü kabartma;

Daha önce yöre hakkında ilk ciddi çalışmayı yapmış olan İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın¹² ve A. Gabriel'in eserlerinde de kısaca tanıtılmış olan bu yapı,¹³ aslında Tekke olarak yaptırılmıştır. Gabriel'den önce kitabeleri tanıtan İ.H. Uzunçarşılı, bunun ilk yapımının Dar el-Hayr olduğunu belirtmektedir¹⁴

Daha 1931-32 yıllarında bazı duvarları ayakta iken A. Gabriel bu yapının bir planını çizmiştir.¹⁵ Girişle birlikte sağda bir eyvan ve iki hücre, güney yönde ana eyvan ve solda üç hücreden oluşan bu tekkenin oldukça harap olan sol (doğu) yanındaki üç hücrenin bir hayli harap olduğu görülmektedir. 1939 Erzincan depreminde geri kalan kısımları da yıkılan Tekkenin günümüzde sadece kuzeydeki taçkapısı ayakta kalmış olup yıkılan kısımların üzerine cami yapılmıştır. Zamanla tekke adı da unutulmuş adına **Çöreği Büyük Camii** denilmiştir¹⁶ (Foto 1).

⁹ E. Yurdakul, "Tokat Vilayetinin Gümüştö (Dazy) Köyündeki XIV. Yüzyıla Ait Eski Eserler," **Vakıflar Dergisi**, VIII, Ankara 1969, s.243-247.; G. Öney, **a.g. tez**, s. 178.; H. Gündoğdu, **Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik**, İ.Ü.E.F. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1979, s.349.

¹⁰ Hanın mimarisi ile ilgili olarak Tokat'tan bahseden tüm kaynaklarda bilgiler bulunduğu halde bu figürlü kabartmalara hiçbir yerde değinilmemiştir. Voyvoda Hanı ya da Taş Han olarak anılan yapı için bkz. A. Gabriel, **a.g.e.**, s. 83 ve 107. J.B. Tavernier, **Les six Voyages**, I, Paris 1679, s.13.; E. Yavi, **a.g.e.**, s.82.

¹¹ İ.H.Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 85.; A. Gabriel, **a.g.e.**, s.83 ve 108 bu eserde figürlü kabartmanın bir de çizimine yer verilmiştir.

¹² İ.H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.71.;

¹³ A. Gabriel, **a.g.e.**, S.123.

¹⁴ İ.H.Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.71

¹⁵ A. Gabriel, **a.g.e.**, s.123

¹⁶ XIV. yüzyıla tarihlenen Tekkenin zamanla zaviye olarak da faaliyette bulunduğu, ancak 1574 yılındaki zaviyeler listesinde yer almadığı belirtilmektedir. Ayrıca 1957 yılına

Koyu renkli sert bir taştan yapılmış olan taçkapının mukarnaslı kavсарası altında kapı kemeri üzerinde, dört ayağı üzerine oturmuş ve başını geriye doğru çevirmiş bir geyik figürü kabartması tasvir edilmiştir¹⁷(Foto 2, Çizim 1). A. Gabriel eserinde bu kabartmanın bir de çizimini vermiştir. Aynı konu daha sonraki araştırmalar için de bir hareket noktası olmuştur.¹⁸

Buradaki geyik figürü; 30 x 35 cm. boyutlarında olup, yüzeyden hayli taşkın şekilde bütün plastik değerleriyle yansıtılmıştır. Anadolu - Türk sanatında diğer figürlü kabartmalarda buradaki gibi keskin hatlar ve plastik değerler pek belirgin değildir. Tekkenin tarikat anlamı içerisinde daha çok kalbe ve gönle hitap eden manevi bir düşünce sistemi içerisinde yaptırıldığı dikkate alınırsa bu kompozisyonun tamamen bir sembolik ifade olduğu ortaya çıkar. Anadolu'nun Türkleşerek yaşama biçimlerinin islami bir standardizasyonu içerisinde olduğu XII-XIV. yüzyıllarda tarikat şeyhlerinin güvercin, aslan, geyik donuna girerek çeşitli biçimlerde tasvir edildikleri bir gerçektir.¹⁹ Buna en yakın örnek olarak da Bursa yakınlarındaki Baba Sultan Nahiyesinde adına cami, tekke, türbe ve hamam yaptırılmış olan Geyikli Baba Külliyesini²⁰ hatırlamak yerinde olacaktır. Söz konusu dönemlerde geyik kutsal bir değer kazanmış, onun ürkek, uysal, sevimli nitelikleri tam anlamıyla tarikatların yapısına uygun bir sembol olmuştur. Kökeni M.Ö.I. bine kadar uzanan Orta Asya Hun Sanatı çevrelerinde geyikler aynı zamanda Avrasya Hayvan Üslubu içerisinde önemli bir motif olarak rol oynamışlardır.

---

kadar harap durumda olan yapı, bu tarihte taçkapısı korunarak tamamen yıktırılmış ve yerine bugünkü cami yapılmış, taçkapı da caminin giriş kapısı olarak kullanılmaktadır. Tekkenin ismi, taçkapıdaki çöreği andıran plastik değerleri yüksek, yuvarlak gülbezeklerden dolayı verilmiştir.

¹⁷ Geyik figürü kabartmasının irice ve tüm plastik değerleri ortaya çıkacak şekilde verilmesi dikkat çekmektedir. Çizimleri yapan Enstitümüz elemanı Uzm. Adem Çelik'e teşekkürü bir borç bilirim.

¹⁸ Bu kompozisyonun bahsedilen kaynaklara bkz. A. Gabriel, *a.g.e.*, s.124; T.T. Rice, *a.g.e.*, s. 170. fig.43.; G. Öney, *a.g.tez.*, s.178, res. 191.; H. Gündoğdu, *a.g.tez.* s.254; S. Mülayim, *a.g.m.*, s. 326.; H. Çal, *a.g.e.*, s.60.

¹⁹ N. Diyarbakırlı, *Hun Sanatı*, İstanbul 1972; T.T. Rice, *The Scythian*, London 1957, p. 82 vd.

²⁰ Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, 1. (Haz. M.A. Köymen), Ankara 1983, s.83.; E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarısının İlk Devri (1230-1402)*, C.I, İstanbul 1966, s.22 vd. (Baba Sultan Nahiyesi bahsi)

b) Niksar Kardeşler Çeşmesi Üzerindeki Figürlü Kabartmalar:

Çöreği Büyük Tekkesi'nin yanında bulunmaktadır. 1340 H. (1921 M.) tarihinde Lülecizade Kardeşler tarafından yaptırıldığı için Lülecizade çeşmesi olarak da tanınmaktadır²¹ (Foto 3). Malzemesi, Harmancı Tepesi'ndeki Nekropol alanından getirilen Roma dönemine ait lahit parçalarıdır.²² Aynı zamanda üzerine de aynı döneme ait bir lahit kapağı yerleştirilmiştir.²³

Kapağın iki ucunda Roma dönemi sembolizmi içerisinde iki ayrı kabartmaya yer verilmiştir. Bunlarda doğu uca olanında; bir hayvanı (keçi) sağan bir kadın (Foto.4), batı uca olanında da sürüsünü otlatan bir çoban (Foto.5) tasviri bulunmaktadır. Her iki kompozisyonun da Roma dönemine ait günlük hayattan alınmış bir sahne olduğu anlaşılmaktadır. İki kompozisyon arasındaki lahdin ön ve arkaya bakan semerdam biçimindeki yüzlerinde, balık pulu şeklinde işlenmiş süslemeler ile alt tarafta üzüm salkımlı asma dal ve yaprakları bulunur.

Roma dönemine ait bu lahit kapağının yakın yıllarda (1921) yaptırılmış islami döneme ait bir çeşme üzerinde bulunması nedeniyle makalemizde bu konuya yer verdik.

c) Niksar'da Leylekli Köprü'deki Figürlü Kabartma;

Niksar Kalesi'nin güneyinde, şehrin içinden geçen Çanakçı Deresi'nin üzerinde tek kemer gözü ile dikkat çeken Leylekli Köprü üzerinde bulunmaktadır..

Yapım tarihi kesin olamayan köprünün Roma döneminde yaptırıldığı ancak Türk döneminde onarımlarla günümüze ulaştığı anlaşılmaktadır²⁴(Foto 6).

Köprünün sivri kemeri üzerinde kilittaşı bulunmaktadır. Bunun da üzerinde, etrafı profillerle sınırlanmış, kare formdaki açık renkli küfeki taş üzerinde bir leylek, ağzındaki yılan figürü ile sembolize edilmiştir. Taşın üstünden az bir kısım, profillerle birlikte kırılmıştır. Ancak burada oldukça kabaca işlenmiş leylek figürünün hatları bellidir. Düz, ince sütun şeklindeki ayakların üzerinde paralel çizgilerle belirtilmiş leyleğin kanatlarının arkasında madalyon şeklinde küçük bir kabara motifi bulunmaktadır.

²¹ T.T. Rice, **The Scythians**, London 1957, fig-57-58; B. Karamağaralı, **a.g.e.**, s.15 vd.; S. Mülayim, **a.g.m.**, s. 327 vd.

²² H. Çal, **a.g.e.**, s. 79-80.; H. Akar-M.N. Güneş; **a.g.e.**, s.266.; M. Mercan-M.E.Ulu, **a.g.e.**, s. 163-164

²³ H. Çal, **a.g.e.**, aynı yerde, H. Akar-M.N. Güneş, **a.g.e.**, aynı yerde; M. Mercan-M.E.Ulu **a.g.e.**, aynı yerde.

²⁴ **Tokat İl Yılığ**ı 1998, Ankara 1998, s.251.

Diş şekilde konumlandırılmış leyleğin ağzından aşağıya kıvrımlı profille sarkan bir yılan motifi bulunmaktadır.

Gerek bu taşın cinsi, gerekse konurduğu yer, bunun daha sonradan buraya getirilmiş ya da Türk döneminde buraya konmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Türk sanatı çevrelerinde Anadolu Selçuklu, Beylikler ve diğer Türk devletlerinde zaman zaman benzer kompozisyonların zafer sembolü olarak kullanıldıkları bilinir.²⁵

Yılanların, ejderlerin önemli kozmik anlamları dışında, şifa, bekçi, koruyucu veya düşman amacıyla sembolleştirildikleri,²⁶ şifa amacıyla eskiden beri darüşşifalarda²⁷ (Çankırı Darüşşifası) tasvir edildikleri, aynı zamanda da insanlara musallat olan düşmanları sembolize ettiklerine dair yaygın kanaatlere sahibiz. Buradaki kompozisyonun daha çok bir zafer sembolizmini içerdiği, ancak hangi dönemdeki olayları simgelemek amacıyla ortaya çıktığı konusunda fazla bir bilgiye sahip değiliz.

d) Niksar'da Büyük Hamam kurnası'ndaki figürlü kabartmalar;

Banisi ve yapım tarihi kesin olmayan ancak benzer örneklere göre XIII. yüzyıla ait olabileceğini tahmin ettiğimiz²⁸ Kaleiçi Mahallesi, Fatih Sultan

²⁵ Örneğin Diyarbakır Ulu Camii doğu ve batı avlu revaklarındaki boğanın ağzından sarkan halka, düşmanın kontrol altına alındığı şeklinde sembolleştirilmiştir. Aynı kompozisyonun benzerine Diyarbakır Urfa Kapısı'nda boğa başları şeklinde dizilmiş çivi başlarında ve aynı kapının kemerindeki ağzında halka tutan boğa başlarında da rastlanır. Konu ile ilgili olarak bkz. G. Öney, "Anadolu Selçuk Mimarisinde Boğa Kabartmaları, Bull Reliefs in Anatolian Seljuk Architecture", **Bellekten**, XXXIV, Ocak 1970, Nu. 133; ay. yz. a.g.e., s. 185., H. Gündoğdu, a.g.tez, s.135 vd.; G. Öney, "Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Figürleri", **Bellekten**, XXXIII, Nu 130, Ankara 1969, s.184.

²⁶ Yılan ve ejderlerin Türk sanatındaki çeşitli anlamları için bkz. E. Esin, "Evren (Selçuklu Sanatı Evren Tasvirinin Türk İkonografisindeki Menşe'leri)" **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, I, (1969), Ankara 1970, s. 163-182.; H. Gündoğdu, a.g.tez, s. 443 vd.

²⁷ Çankırı Darüşşifası hakkında bkz. S. Ünver, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastanelerinin Bir Kısımına Dair", **Vakıflar Dergisi**, II, Ankara 1942, s.23.; Y. Önge, "Çankırı Darüşşifası", **Vakıflar Dergisi**, V, Ankara 1942, s.,23.; Y. Önge, "Çankırı Darüşşifası", **Vakıflar Dergisi**, V, Ankara 1962, s.251.; Ş. Yetkin, "The Seljuk Shifa-Hanes in Anatolia", **Cultura Turcica**, Vol. 1, Ankara 1964, s.143.

²⁸ Hamam konusunda daha önce araştırma yapmış olan Halit Çal, bunun XV. veya XVI. yüzyıla ait olabileceğini savunurken (Niksar'da Türk Eserleri, İstanbul 1989, s. 72), aynı konuda kitabı bulunan Osman Eravşar; **Tokat Tarihi Su Yapıları (Hamamlar)** adlı eserinde (İstanbul 2004, s. 36-37) ise bizimle aynı görüşü paylaşarak hamamın XIV.

Mehmed Caddesi yakınlarındaki Büyük Hamam'da figüratif açıdan dikkat çeken figürlü kabartmalı ilginç bir kurna bulunmaktadır.

Doğu – batı doğrultusunda dikdörtgen alana oturtulmuş olan hamam; soyunmalık, soğukluk, ılıklik, sıcaklık ve külhan bölümlerine sahiptir²⁹. Sıcaklıktaki üç eyvandan birisinin iki yanındaki halvet hücrelerinden kuzeydoğuda olanın içinde, yekpare taştan oyulmuş bir kurna, figürlü kabartmalarıyla dikkat çeker³⁰. Hamam, sahibi tarafından 1960 ve 1973 yıllarında iki kez onarılmıştır.

Halen kullanılır olması nedeniyle içten ayrıntılı fotoğrafını çekemediğimiz bu kurnanın üç kenarından birisinde; vücudunun üst tarafı çıplak, peştemall, başında sarığı andıran başlık ile oturur vaziyette bir insan figürü tasvir edilmiştir (Çizim 2). Üçlü yonca yaprağı biçimindeki profillerle sınırlandırılmış bir kemer içerisine yerleştirilmiş olan bu figürün sol ayağı, sağ ayak üzerine atılarak tasvir edilmiş, başını sol dizi üzerine koyduğu dirseğine dayanmış, düşünceli tarzdaki bu figürün yüzü, Anadolu Selçuklu tiplerini andırmaktadır (Çizim:2). Çift katlı profilli kemerin boşluklarında da rumili bitkisel dolgular dikkati çeker.

Kurnanın batı yüzünde birbiriyle mücadele eden iki hayvan figürü tasvir edilmiştir. Alt kısımda gagası ile ördeği, gövdesi ile kekligi andıran hayvana saldıran şahini görmekteyiz. Şahin pençeleriyle avının sırtından tutmuş, gagasını da boynuna geçirmiştir. Tipler değişmekle birlikte, bu kompozisyonların birbirleri ile mücadele eder şeklindeki Avrasya hayvan üslubunun XII. XIII. yüzyıldaki uzantıları olduğu anlaşılmaktadır³¹. Bu figürlü kompozisyon da yine profilli üçlü kemerle sınırlandırılmıştır.

Kurnanın doğu yüzünde de kuyrukları yere kadar uzanan iki tavuskuşu figürü, bir kasenin üzerinde karşılıklı tasvir edilmişlerdir. Tavuskuşlarının üzerleri pul pul işlenmiştir.

Aynı halvet hücresindeki diğer kurnalarda da, hayat ağacı ile palmet motifleri süsleme unsuru olarak kullanılmıştır.

---

yüzyıl öncesinde yaptırılmış olabileceğini ileri sürer. Ayrıca abkz. H. Akar- M.N. Güneş, a.g.e., s.256 'da hamamın tarihini XIV. veya XV. yy. olarak verirler.

²⁹ Hamamın plan ve mimarisi için bkz. H.Çal, a.g.e., s.69.; O. Eravşar, a.g.e. s. 33.; N. Seçgin, **Tokat'ta Türk Mimari Eserleri**, Mimar Sinan Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. 126.; H. Akar - M.N. Güneş, a.g.e., s.256.

³⁰ H. Çal, a.g.e. , aynı yerde.; O. Eravşar, a.g.e., aynı yerde

³¹ Avrasya Hayvan üslubu konusunda bkz. N. Diyarbakirli, **Hun Sanatı**, İstanbul 1972,; Ay. yz. "Türk Sanatının Kaynaklarına Doğru". **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri**, II, İstanbul 1969, s. 112-204.; T.T. Rice, **The Scythians**, London 1957.

Niksardaki Türk Eserleri adlı kitabında Halit Çal, dört eyvanlı sıcaklıkların; Selçukluların Ani'de gerçekleştirdikleri Menuçehr Hamamı ((XII. yy), Mardin'de XII. yüzyıla tarihlenen Sitti Radviye Hamamı, Kayseri'de XIII. yüzyıla tarihlenen Hunat Hamamı'nın erkekler kısmında bulunduğunu dikkate alarak bu hamamın üç eyvanlı ve bunlardan farklı olması nedeniyle daha sonraki tarihlere, örneğin XIV. veya XV. yüzyıllara tarihlenmesinin uygun olacağını belirtir³². Ayrıca içerisindeki kurnada görülen peştemalli erkek figüründen dolayı da halk arasında bunun Kral Kızı Hamamı, olarak isimlendirildiğinden ve Evliya Çelebi'nin de bu yüzden bu hamamı Kefere Hamamı olarak tanımladığından bahseder. Öte yandan bu hamamın bir Türk eseri olduğunu ifade ederek içerisindeki figürlü kabartmaların Selçuklu üslubunda olması nedeniyle de söz konusu tarihlenmenin uygun olacağını belirtir. Ancak, hamam tipolojilerinde düzenli bir gelişme zaman zaman kesintiye uğradığından bu hamamı, XIII. yüzyıl içerisinde mütalaa etmek uygun olacaktır.

Kurnada üç ayrı sahne halinde işlenmiş olan kabartmaların Türk ikonografisinde benzerlerine başta taş eserler olmak üzere stuko, çini ve maden eserler üzerinde de rastlanır. Örneğin peştemalli olmasa bile ayakları üzerinde sendeliyerek duran insan figürlü bir kabartma, 1215 M. tarihli Afşin Ashab-ı Kehf Ribatı³³'nin batıya bakan taçkapısı üzerinde görülür. Yine 1308-1309 M. yılına tarihlenen ve İlhanlı devri yapısı olan Amasya Darüşşifası'nda³⁴ portal kemeri üzerinde benzer bir insan kabartması vardır. Bunlardan birisinin Ribat'a gelen kimseleri, diğerinin de Darüşşifaya gelen hastaların şifa bulacağına dair dileği temsil ettiklerini kabul etmekteyiz.

---

³² H. Çal, a.g.e, s.72.

³³ Ashab-ı Kehf Ribatı'ndaki insan kabartması konusunda bkz. O. Aslanapa, **Türk Sanatı**, II, İstanbul 1973, s.170.; T. Özgüç-M.Akok, "Afşin Yakınındaki Ashab-ı Kehf", **Yıllık Araştırmalar Dergisi**, II, Ankara 1958, s.77-81; H. Gündoğdu, **Dulkadirli Beyliği Mimarisi**, İstanbul 1986, s.67.

³⁴ Amasya Darüşşifası, konusunda bkz. A.S.Ünver, **Amasya Darüşşifası**, İstanbul 1935.; K.İ. Gürkan, "Selçuklu Hastaneleri", **Malazgirt Armağanı**, İstanbul 1972, s.46.; A. Gabriel, **Monuments Turc d'Anatolia**, II, Paris 1940, s.46-50.; O. Aslanapa, **Türk Sanatı**, II, İstanbul 1973, s.184; M. Sözen, **Anadolu Medreseleri**, I, İstanbul 1970, s.207.; H. Gündoğdu a.g. tez, s.531.

e) Turhal – Dazya (Gümüştop) Köyü Zaviyesindeki Figürlü Kabartmalar:

Turhal'ın 8 km. kadar kuzeydoğusunda eski adı Dazya (Tazye) olan Gümüştop Köyü'nde, zaviye, darül-hüffaz ve türbeden ibaret bir külliye bulunmaktadır.³⁵

Zaviyenin kuzeye açılan eyvan şeklindeki giriş kapısı üzerinde bulunan ve kapı kemerine de biçimini veren, mermer üzerine yazılmış beş satırlık kitabe yer alır (Foto.7). Kitabeden bu zaviyenin Ertanoğlu Mehmed'in oğlu Ali'nin saltanatı sırasında 777 H. (M.1375) inşa olduğu belirtilmiştir. Vakfiye şeklinde yazılmış bu kitabede ayrıca aynı yılda zaviyenin "zaif kul Abdullah oğlu Hacı Bulu tarafından yenilediği" belirtilerek aynı yıl hem yapıldı hem yenilediği şeklinde bir çelişki, külliye ilk kez tanıtan Erol Yurdakul'un da dikkatini çekmiştir.³⁶ Kitabenin alt kısmında da "amele Konyalı Şadi oğlu Yusuf" olarak ustanın adı kaydedilmiştir.

Zaviyenin daha sonraki dönemlerde ilave ve onarımlar geçirdiği; farklı malzeme kullanımından, simetrik olmayan planından ve yer yer örülmüş kapatılmış, kullanım amacı değiştirilmiş birimlerinden anlaşılmaktadır.

Zaviyede figüratif açıdan dikkat çeken kabartmalar giriş kapısı üzerindeki kitabenin iki alt ucunda ve içerideki Darü'l-Huffaz ile mescidin ocak kısmında alçı kaplamalar üzerinde bulunmaktadır.

Kuzeydeki eyvan türü bir giriş bakan kapı üzerindeki kitabe, alt tarafı dilimli, üstü düz, iki köşesi pahlı biçimde, siyah mermer üzerine yazılmıştır. 76x143 cm. boyutlarındaki bu mermer kitabe, yukarıda da belirtildiği gibi yarı vakfiye, yarı tarih kitabesi şeklindedir.

Kitabenin iki alt ucundaki boşlukta her ikisi de ortadaki kapı açıklığına bakan, simetrik şekilde, alçak kabartma olarak işlenmiş iki aslan figürüne yer verilmiştir.³⁷

Aslan figürlerinden sağdaki, başını yukarı kaldırmış, arka ayakları üzerinde ve gergin bir şekilde tasvir edilmiştir (Foto.8). Soldaki ise başı önde, avına bakar şekildedir (Foto.9). Her iki figürün de kuyrukları yukarı doğru kıvrılarak açık ağızlarıyla ve birer ejder başı ile son bulurlar. Ejderlerin yuvarlak gözleri, açık

³⁵ Bu külliye ilkin Erol Yurdakul tarafından **Vakıflar Dergisi** (Sayı-VIII, Ankara 1969. s.243-248)'nde "Tokat Vilayetine Gümüştop (Dazya) Köyündeki XIV.ncü Yüzyıla Ait Eski Eserler" başlıklı bir makale ile tanıtılmıştır. H. Gündoğdu, **a.g.tez.**, s.349-350.

³⁶ E. Yurdakul, **a.g.e.**, s.245; H. Gündoğdu, **a.g.tez.** s.349-350.

³⁷ G. Öney, **Anadolu Selçuklularında Heykel...** s. C.II.; H. Gündoğdu, **a.g.tez.** s.349.

ağızlarındaki sivri dişleri, aşağıya ve yukarıya kıvrık alt-ve üst çeneleri dikkat çeker.

Aslan figürlerinin benzerlerine Anadolu Selçuk sanatında pekçok yerde rastlanır. Burada olduğu gibi küçük birer kabartma halindeki örneklerden Kayseri’de 1205/06 yıllarında II. Kılıç Arslan tarafından kızı Gevher Nesibe için yaptırılmış Şifahane³⁸, nin giriş eyvanında; 20x40 cm. ölçülerinde, kabaca işlenmiş aslan figürü, tamamiyle bu kompozisyonla benzeşir.

Gümüştop Zaviyesi’ndeki diğer figürlü kabartma da giriş eyvanının batısında, üzeri kubbe ile örtülü Darü’l Huffaz kısmındadır.

Darü’l Huffaz’ın güneybatı ve kuzeybatı köşelerine yerleştirilmiş, zeminden 185 cm. yükseklikte bulunan raf kemerlerinin iki yanındaki boşluklara karşılıklı iki tavuskuşu figürü işlenmiştir³⁹ (Foto.10). Alçı üzerine kabartma olarak işlenen bu tavuskuşlarının benzerleri, aynı yerde zaviyenin batısındaki bugün mescit olarak kullanılan mekanda da karşımıza çıkar. Burada da girişin solundaki ocağın kemerlerinin iki yanında oldukça harap durumda iki tavuskuşu figürü, yine stuko olarak işlenmiştir. Daha küçük boyutlu olan bu tavuskuşlarının ana hatları bozulmuştur. Tokat yöresinde Horozlu İmarete,⁴⁰Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi (1523) içerisindeki imarete,⁴¹Konya Köşkü’nün⁴²alçı ve çini dekorasyonu ile Kubadabad kazılarında ortaya çıkan çiniler üzerinde benzer tavuskuşu figürlerine rastlanmaktadır. Tavuskuşlarının taşa işlenmiş örneklerinden bir tanesi de Karamanoğulları döneminden kalma Konya Meram Hamamı (1424)’nın giriş kapısı üzerinde yer almaktadır⁴³.

Bizans döneminde hayli yaygın olan ve taş kabartmalarda, ahşap eserlerde, mozaik ve freskolarda sıklıkla karşılaşılan tavuskuşu figürlerinin, cenneti

³⁸ Bu şifahane ve aslan figürü için bkz. A.S. Ünver, **a.g.m.**, s.19.; A. Gabriel, **a.g.e.**, s.60-62.; O. Aslanapa, **Turkish Art and Architecture**, London 1971, s.130.; Halil Edhem, **Kayseriye Şehri**, İstanbul 1335, s.20.; M.Akok, “Kayseri’de Gevher Nesibe Sultan Darüşşifası ve Sahabiye Medresesi Rölöve ve Mimarisi”, **Türk Arkeoloji Dergisi**, Sayı XVIII-1 (1968), Ankara 1969, s.133.; H. Gündoğdu, **a.g.tez**, s.179; G. Öney, “Anadolu Selçuk Mimarisinde Aslan Figürü” (Lion Figures...), **Anadolu (Anatolia)**, XIII, (1969), Ankara 1971, s.15.

³⁹ E. Yurdakul, **a.g.m.**, s. 244.; H. Gündoğdu, **a.g.tez**, s. 350.

⁴⁰ E. Yurdakul, **a.g.m.** s. 244’teki dipnot, **Tokat İl Yıllığı**, 1998, s.251.

⁴¹ A.Kuran, **Mimar Sinan**, İstanbul 1986, s.46-48; O. Aslanapa, **Osmanlı Devri Mimarisi**, İstanbul 1986, s.167; M. Sözen ve D., **Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan**, İstanbul 2000, s.101.

⁴² F. Sarre, **Konya köşkü**, (Çev. Ş.Uzluk), Ankara 1967, s.63.; E. Yurdakul, **a.g.m.** s. 244.

⁴³ R. Arık, **Kubadabad**, İstanbul 2003, s. 150.

simgelemesi amacıyla Türk sanatı çevrelerinde de sevilerek tasvir edilen bir kompozisyon olduğu unutulmamalıdır.

f) Tokat'ta Taş Han (Voyvoda Hanı) Avlusundaki Çeşme Üzerinde Figürlü Kabartmalar.

Tokat'ın en merkezi yerinde, Gazi Osman Paşa Caddesi üzerinde bulunan Taş Han, ya da Voyvoda Hanı, Osmanlı şehirciliğinde önemli yanları bulunan çarşı hanlarından biridir (Foto.11). Oldukça büyük programlı olarak 1631 yılında, ortada dikdörtgene yakın hafif çarpık şeklindeki avlunun dört yanında iki katlı ve revak düzenlemesi ile inşa edilmiştir.⁴⁴

Avlunun içten içe ölçüleri; 54.30 x 26.52 x 55 x 33.55 m'dir.

Çarşı olarak önemini iki yüz elli yıl kadar önce yitiren Han, Vakıftan özel mülkiyete geçmiştir. 1785 yılında cezaevine dönüştürülen Han, daha sonra sebze hali olarak kullanılmış, 1939 depreminde önemli ölçüde harap olmuş, 2000'li yılların başında restorasyonu tamamlanmış, günümüzde ise dıştaki dükkanlar faal iken, içteki dükkanlar ve üst kat tamamıyla boşaltılmış ve çeşitli kurumlara otel olarak işletilmek üzere bekletilmektedir.

Hanın ortasında hafif yamuk şeklinde bir avlu bulunmaktadır Avlunun ortasında önünde yalak bulunan bir çeşme yer alır (Foto. 12). Çeşmenin kaide taşları ile yalağın malzemesi, hafif pembe renkte taştan oyularak yapılmıştır.

Yalağın önünde ve kesme taştan bir kaide üzerinde bitkisel bir dekorasyon bulunan üç yanı ikişer profille sınırlanmış bir aynalık taşı bulunur. 89x177cm. boyutlarındaki aynalık taşının üç noktasında açılan deliklere monte edilmiş musluklar, aynı zamanda ortada halat şeklinde bir silmenin belirlediği yüzeysel kemerin üç noktasına tutturulmuştur. Halat silme ile sınırlanmış kemerin tam orta alt kısmında dal uçlarında nar meyveleri bulunan bir ağaç motifi, bunun iki yanında da etrafları ince dal ve yapraklarla sınırlanmış dikdörtgen birer çerçeve yer alır.

Halat silmenin sınırladığı kemer boşluklarında simetik şekilde birer gülçe ile iki gülçe arasındaki dallar üzerinde, 12 x 18 cm. boyutlarında, karşılıklı iki kuş figürü tasvir olunmuştur (Foto.13).

Kuş figürleri, ince, uzun ayakları ile taşa tutunmuş, boyun, gövde ve kanat uçları paralel çizgilerle belirtilmiştir. Başta uzunca bir gaga ve yuvarlak şekilde oyulmuş gözleriyle dikkati çeker.

⁴⁴ J.B. Tavernier, *Les Six Voyages*, I, Paris 1676, p13.; W.J. Hamilton, *Researches in Asia Minor*, I, Paris 1931, p.357.; A. Gabriel, *a.g.e.*, s.107.; E. Yavi, *a.g.e.*, s. 82.

Burada suyun, nar ağacı ve kuşlarla birlikte cenneti sembolizè eden bir üçleme içerisinde ele alındığı tahmin edilmektedir.

Hanın avlusunda yer alan bu taşın üzerindeki kompozisyonların, hanın yapıldığı tarihle ilgisi olmadığı anlaşılmaktadır. Su, kuş ve nar ağacı üçlemesinin başka bir yerden getirilip buraya yerleştirildiği yaklaşık son yüzyıl içerisinde yapılmış olabileceği tahmin edilebilir.

g) Tokat'ta Paşa Hanı Giriş Eyvan Kemerindeki Figürlü Kabartmalar

Paşa Hanı, Tokat Kalesi'nin güneyinde, eskiden şehrin en canlı ticari merkezi olan Sulu Sokak'ın batı ucunda yer alır. Hemen yanında aynı isimle anılan Hamam'ın hanla ilgisi olmayıp, her ikisi de farklı tarihlerde, farklı kişiler tarafından yaptırılmıştır⁴⁵

Günümüzde özel bir şahsın mülkiyetinde bulunan Paşa Hanı, giriş eyvanı ve dış çevre duvarları dışında tamamıyla haraptır. Hanın doğuya bakan giriş eyvanında sahibi tarafından dükkan haline getirilmiş, içeriden de güney tarafa bir kapı açılarak bir hücre, depo olarak kullanılmaktadır.

Hanın girişinde, 37x50 cm. boyutlarında mermer üzerine yazılmış üçerden iki bölümlü altı, bir de aşağıda olmak üzere yedi satır halinde yapım tarihini veren kitabe bulunmaktadır.

Kitabeden Hanın, 1166 H. (1752-53 M.) yılında, Sultan I. Mahmud zamanında Zaralızade Vezir, Abaza Mehmet Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılır⁴⁶. Bu şahsın Mirmiran rütbesiyle 1747 yılında Sultanönü mutasarrıflığında, daha sonra Trabzon, Vidin ve iki kez de Sivas Valiliği görevlerinde bulunduğu, bilahare bu görevden alınıp idam edildiği bilinmektedir. Sivas'ta valiliği sırasında bazı eserlere bakım, onarım ve eklemeler yaptığı tarihi kayıtlarda belirtilmektedir⁴⁷.

Paşa Hanı, 1930'larda A. Gabriel'in dikkatini çekmiş ve giriş eyvanının iki kemerinde ortada bir hayat ağacına zincirle bağlı aslan figürlerinin de çizimini yaparak eserine koymuştur.⁴⁸

⁴⁵ Paşa Hamamı, Hanın yol aşırı güneyinde olup 1435 M. tarihinde Yörgüç Paşa tarafından yaptırılmıştır. Hamamla ilgili olarak bkz. M.Mercan-M.E. Ulu, a.g.e., s.50; O. Eravşar, a.g.e. s.71; A. Gabriel, a.g.e s. 107; E. Yavi, a.g.e. s.72

⁴⁶ İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., s.42.; A. Gabriel, a.g.e., s.107.; M. Mercan-M.E, Ulu, a.g.e., s.88.; E. Yavi, a.g.e, s.85.

⁴⁷ Bu konuda bkz. M.M.ercan- M. E.Ulu, a.g.e., s.88.

⁴⁸ A. Gabriel, a.g.e, s.108. Fig.69,

Bu eyvan günümüzde dükkan olarak faaliyet göstermektedir. Eyvan kemerinin iki yanında, kemere doğru yüzleri dönük iki hayvan kabartmasından sağdakinin aslan, soldakinin bir köpeği andırdığı teşhis edilebilir (Foto.14, Çizim 4-5).

Her iki figür de ayrı bir kompozisyon oluşturacak şekilde, ortada stilize selvi motifini andıran hayat ağacına doğru ilerler tarzda, boyunlarına takılmış zincirle birlikte tasvir edilmişlerdir. Aynı kompozisyon, hayat ağaçları ile birlikte kemerin sağ üst ve sol üst boşluklarında iki kez tekrarlanmıştır.

Sağdaki aslan figürü'nün vücudu yandan, başı $\frac{3}{4}$ cepheden, baş hafif öne eğik şekilde ve ilerler tarzda tasvir edilmiş Anadolu Selçuklu aslanlarıyla benzerlik içindedir.⁴⁹Kuyruğu sırta paralel olarak uzanmakta ve bel ortasında yukarıya doğru hafif kıvrılarak sonuçlanmaktadır. Yeleleri ve başı irice gösterilmiş olup, boynuna takılı kalın zincirle, kaidesi üçgen biçiminde şematize edilmiş, selvi ağacına doğru ilerler şekildedir (Foto. 15).

Soldaki kabartma, aslandan çok bir köpeği andırmakta, diğerindeki gibi vücut yandan gösterildiği halde, bunun başı da yandan gösterilmiş, yelesiz ve ağız kısmı sivrice olup daha çok bir köpeğe benzemektedir. Bu figürün aslan figüründen bir farkı da kuyruğudur. Bunun kuyruğu, sırt üzerinde paralel olamayıp S şekli çizerek açıkta sonuçlanmaktadır.

Önemli bir tarihi olayı sembolize ettiğini sandığımız bu kompozisyonun yakın örnekleri, Anadolu-Türk sanatında oldukça yaygındır. Bazan ortadaki güneşe doğru ilerler şekilde şir-i hurşit motifi olarak Silvan surlarında,⁵⁰ bazan Diyarbakır Surlarında⁵¹görülen bu motifin boyunlarından zincirle tutturulmuş örneklerine de rastlanmaktadır. Zincirlere bağlı şekilde ortadaki insan figürüne doğru ilerleyen böyle bir kabartma, Urfa şehrini kuşatan eski sur duvarlarından Harran Kapısı üzerinde, kemerin içe bakan yüzünde tekrarlanmıştır ⁵²

⁴⁹ Anadolu Selçuk Mimarisinde Aslan Figürlerinin tipolojisi konusunda bkz. G.Öney, "Anadolu Selçuk Mimarisinde Aslan Figürü", **Anadolu (Anatolia)**, XIII, (1969), Ankara 1971, s. 1-67.; H. Gündoğdu, **a.g. tez**, s. 483 vd.

⁵⁰ G. Öney, "Anadolu Selçuk Mimarisinde Aslan Figürü", s.13.; H. Gündoğdu, **a.g.tez**, s.123, A. Gabriel, **Voyages Dans la Turquie Orientale**, I, Paris 1940, s.216.

⁵¹ G. Öney, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Aslan Figürü-" s.12.; H. Gündoğdu, **a.g.e.**, s. 67 v.d.

⁵² Harran Kapısı üzerindeki kabartmalar için bk. N. Sevgen, **Anadolu Kaleleri**, I, İstanbul 1954, s.327.; A.Gabriel, **Voyages...**, s.279.; G.Öney, "Anadolu Selçuk Mimarisinde Aslan...", s.13-14, Res.34, fig.34.; H. Gündoğdu, **a.g.e.** s.126; M. Karakaş, **Şanhurfa Kitabeleri**, Urfa 1985. s.73.; A. Cihat Kürkçüoğlu, **Şanhurfa**, Ankara 1997, s.46. Bu kabartmaların fotoğrafını çekip gönderen dostumuz Yrd. Doç. Dr. A. Cihat Kürkçüoğlu'na teşekkür ederim.

(Foto.16,17,18. çizim 6). Ortadaki insan figürünün üzerinde yer alan ve arma olarak verilmiş çift başlı kartal kabartması ile Harran Kapısı'ndaki bu kompozisyonun Eyyubiler zamanında yapıldığı bilinir. Kapı üzerindeki nesih kitabede; Eyyubilerden El-Melik El- Adil Ebu Bakr oğlu Şahabeddin Ebü'l feth Şah Gazi'nin adına rastlarız. Aynı emirin Hasankeyf'te hüküm sürdüğü yıllarda bu kapıyı da yaptırdığı bu kitabedeni anlaşılmaktadır. Bu hükümdarın XIII. yüzyıl ortalarında hüküm sürmüş olması, bu kompozisyonun Anadolu Selçuklu geleneklerine, sembol anlayışına sıkıca bağlı olduğu anlamına gelir.

Benzer bir kompozisyona yine Urfa yakınlarında Harran'ın 20 km. güneydoğusunda Göктаş Köyü'ndeki Han el-Barur Kervansarayı'ndan Urfa Müzesi'ne getirilmiş olan bir taş üzerinde de rastlarız⁵³ (Foto. 19, Çizim 7). Burada da ortada, bir sivri kemer içerisinde bağdaş kurarak oturmuş insan figürünün iki yanında, boyunlarından bir iple bağlanmış iki aslan (?)ya da boğa (?) yı zaptetmeye çalışan insan figürlü bir kompozisyon yer almaktadır. Ancak burada oturan insan figürü çok kaba hatlarla ve siluet olarak verilmiştir. İki yandaki aslan ya da boğa figürleri de semiz ve tombul olarak, vücut ve başları yandan, kuyrukları arka bacaklar arasından dolaşıp yere inmiş şekilde tasvir edilmişlerdir.

Bu kompozisyonda insan figürü, yine hakimiyeti, iki yandaki hayvan figürleri de baş eğdirdiği tabileri ifade etmektedir.

Han el-Barür Kervansarayı'nın tarihi, portal üzerinde kayıtlı olup 1228-1229 M. tarihlerini ve banisi olarak da "El Hac Hüsameddin Ali Ebu İmad bin İsa"nın adını vermektedir. Bu tarihlerde çevrede Eyyubiler hüküm sürmekte idi. Bu kervansaray ortada geniş kare planlı avlunun etrafında sıralanmış birbirine tonozlarla bağlanmış uzun koridorlardan ibaret planıyla daha çok Karahanlı, Gazneli ve B. Selçuklu ile Anadolu Selçuklu hanlarının planlarıyla benzeşir.

Paşa Hanındaki figürlü kabartmalarla benzeşen bir başka yapı da Osmanlı döneminde Doğu Anadolu'nun İran sınırına yakın bir yerinde Hoşap'ta karşımıza çıkar.⁵⁴ 1649 tarihine ait kalenin girişi üzerinde bir kitabe, onun da üzerinde figürlü bir kompozisyon bulunmaktadır. Ortadan sıkıştırılmış damla şeklinde

⁵³ Han el-Barur (Keçi Pislği Hanı) Kervansarayı hakkında bkz. A. Cihat Kürkçüoğlu, **Harran, Yolların Buluştuğu Kent**, Ankara 2000, s.50-52.; G. Güreşsever, "Urfa'da İki Kervansaray", **İTÜ Mimarlık Fakültesi MTRE Bülteni**, Sayı 910, İstanbul 1997, Han'dan Müzeye gelen bu kabartmalı taşın fotoğrafını çekip gönderen yrd. Doç. Dr. A. Cihat Kürkçüoğluna sonsuz teşekkürler.

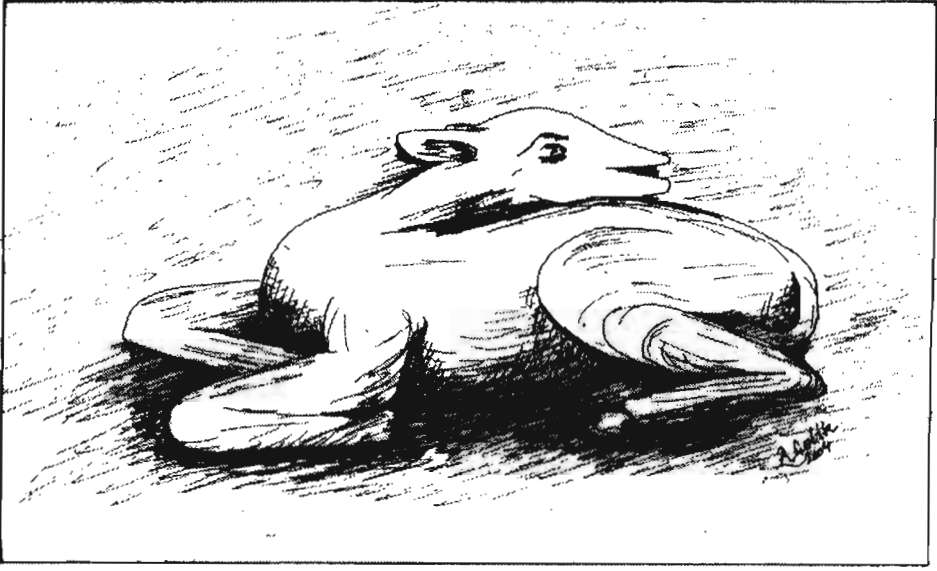
⁵⁴ **Van İl Yıllığı**, Ankara 1967, s.146.; N. Sevgen, a.g.e., s.137.; M. Top, **Hoşap'ta Mahmudi Beylerine Ait Mimari Eserler**, Ankara 1998, s.11 v.d.; Ay. yz., "Hoşap Kalesi", **Dünyada Van**, Sayı 14, Eylül - Ekim 1998, s.16-21.

sarkıtılmış bir halat motifinin iki yanında, ortaya doğru yürüyen iki aslan kabartması Paşa Han örneğiyle benzeşir. Bunların da özellikleri diğer aslan figürleri ile hemen hemen aynıdır.

Türklerin zengin figür dünyası içerisinde geliştirip üsluplaştırdıkları pek çok örnekte ortak değerleri bir arada görmek, hemen hepsinin zengin bir sembolizm dünyası içerisinde olduğunu tespit etmek, bunların kökü derinlere inen gelenek ve anlayışın temsilcisi olduğu kanaatini vermektedir.

Sonuç olarak; Tokat merkez ve ilçelerinde, Türk sanatının zengin figür dünyasına ait çok çeşitli figüratif örneği bir arada görmek mümkündür. Bunlar Orta Asya'da oluşturulan Türk kültürü unsurlarına ait özelliklerin cami, türbe, çeşme, hamam, han, tekke, v.b. bir çok yapıda hemen hemen aynı anlamda, aynı üslup birliği içerisinde kullanılmış olup, diğer yörelere göre sayıca daha fazla uygulama alanı bulmuştur. Önemli bir düğüm noktasında bulunması, eskiçağa ait kültür kalıntılarının Tokat'ta yeniden sentez edilmesiyle ortaya çıkmış yeni bir anlayışı ve atmosferi yansıtmaktadır. Zaman zaman ileri sürülen islamda tasvir yasağı konusunda da Tokat ve çevresinde daha toleranslı bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir.

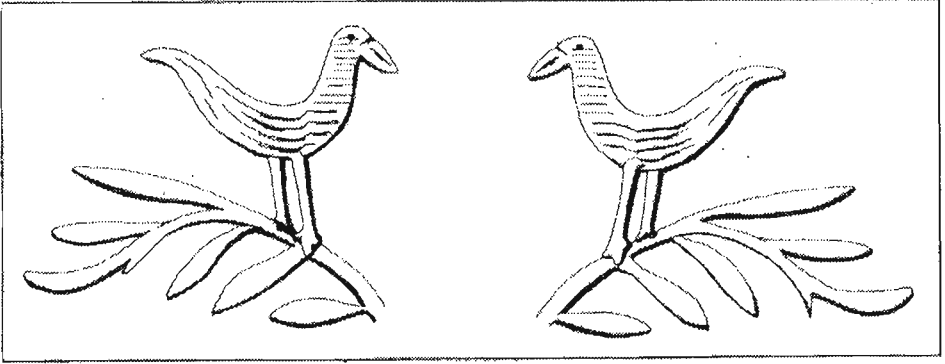

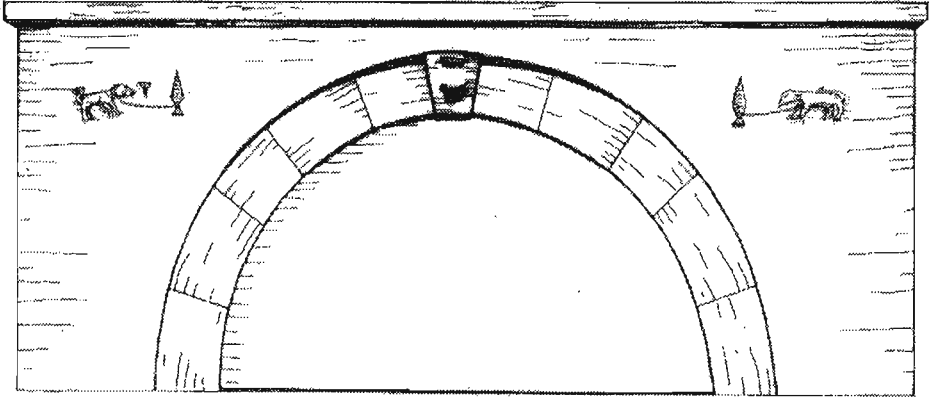
Çizim : 1 Nispetari Çörebeyi Büyük Tekkesi Taçkapısı'ndaki geyik figürü

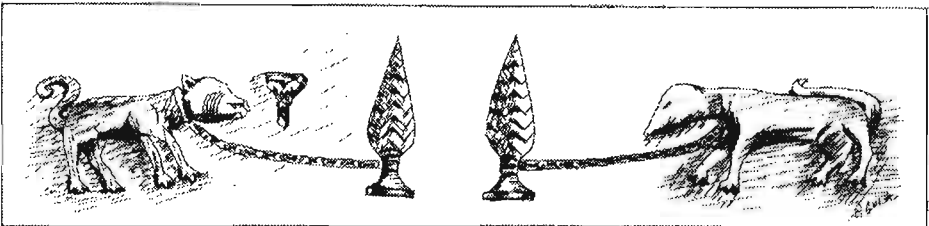
Çizim : 2 Nispetari Büyük Hamam kurnasındaki insan figürü

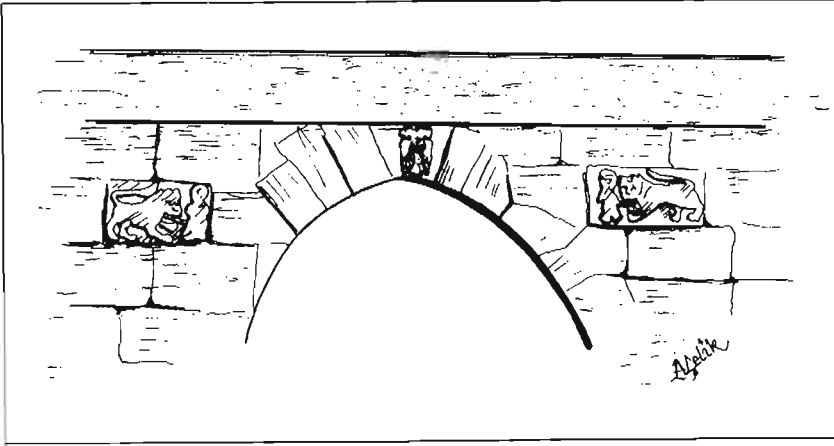
Çizim : 3 Tokat Taş Han'daki Çeşme Taşındaki kuş figürleri

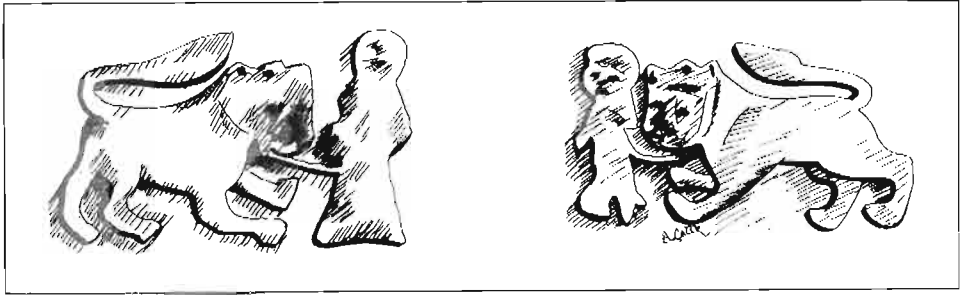
Çizim : 4 Tokat Paşa Hanı Eyvan kemerindeki figürlü kabartmalar.

Çizim : 5 Tokat Paşa Hanı giriş eyvanında hayat ağacına zincirlenmiş figürlü kabartmalar

Çizim : 6 Urfa Harran Kapısı'ndaki çift başlı kartal ve boyunlarından zincirli aslan, insan kabartması

Çizim : 7 Urfa Harran Kapısı'ndaki insan-aslan kabartması

Çizim : 8 Urfa Müzesi'nde ortada insan ve boyunlarından zincirlenmiş aslan? boğa kabartması

Foto : 1 Niksar Çöregi Büyük Tekkesi'nin Taçkapı Üst Bölümü

Foto : 2 Çöregi Büyük Tekkesi Taçkapısındaki Geyik Figürü

Foto : 3 Niksar'da Kardeşler Çeşmesi ve Üzerindeki Roman Lahdi

Foto : 4 Roma Lahdinin Sağ Üst Yanı, Keçi Sağan Bir Kadın Tasviri

Foto : 5 Roma Lahdinin Sol Üst Ucu, Koyun Otlatan Çoban

Foto : 6 Leylekli Köprü Üzerindeki Leylek - Yılan Kabartması

Foto : 7 Dazya Köyü Zaviyesi Kapı Kitabesi

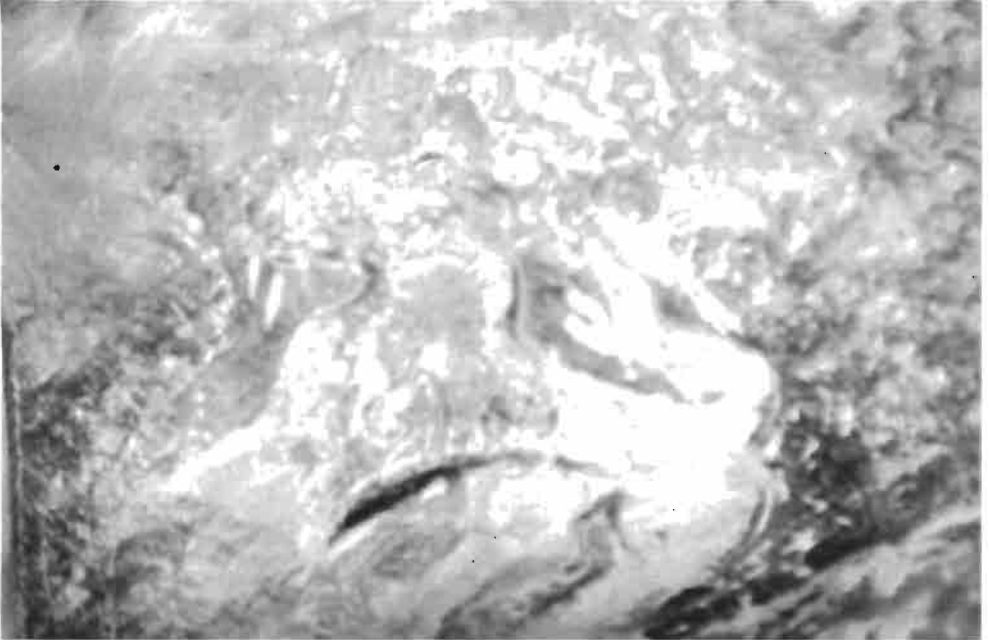

Foto : 8 Dazya Köyü Kitabesinin Sağ Alt Yanındaki Aslan Figürü

Foto : 9- Kitabenin Sol Alt Yanındaki Aslan Kabartması ve Usta Kitabesi

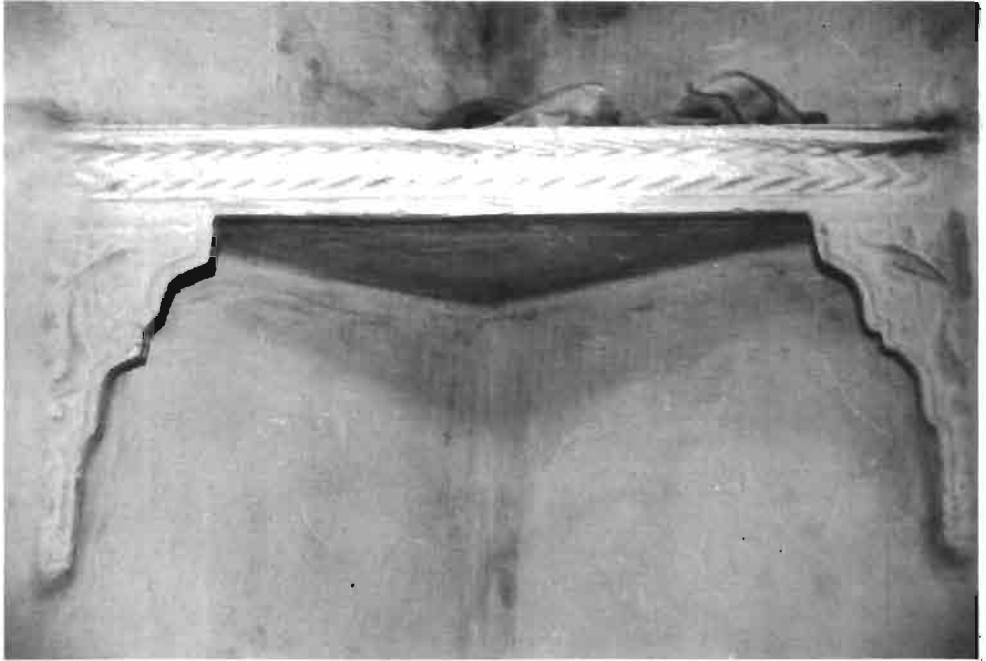

Foto : 10- Dazya Köyü Zaviyesinin Mescit Kısımında Stuko Üzerine Kabartma Olarak İşlenmiş Tavuzkuşu Motifi

Foto : 11- Taşhan'ın Genel Görünüü

Foto : 12- Taşahan'ın Avlusundaki Çeşme

Foto : 13- Taşhan'ın Avsulundaki Çeşme Taşı Üzerindeki Kuş Figürü

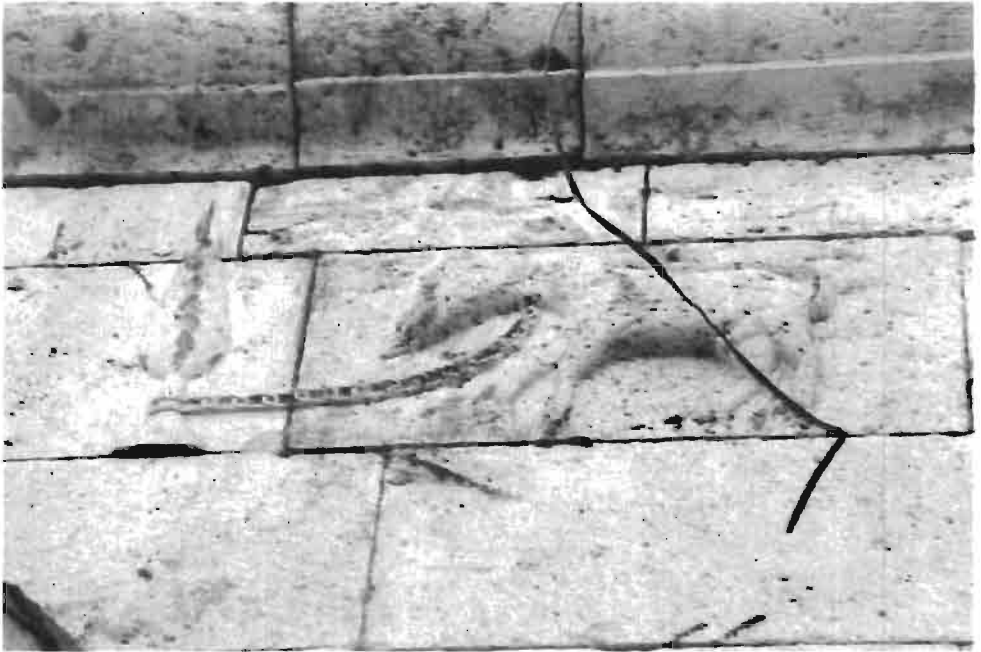

Foto : 14- Paşa Hanı'nın Giriş Eyvanındaki Hayat Ağacına Boynundan Zincirle Bağlı Köpek (Figürü)

Foto : 15- Paşa Hanı'nın Giriş Eyvanındaki Hayat Ağacına Boynundan Zincirle Bağlı Aslan Kabartması

Foto : 16- Harrankapı'daki Kemerin İki Yanındaki Figürlü Kabartmalar

Foto : 17- Harrankapı Kemerinin Sağ Yanındaki İnsan-Boynundan Zincirli Aslan Figürü

Foto : 18- Harrankapı Kemerinin Sol Yanındaki İnsan- Boynunda Zincirli Aslan Figürü

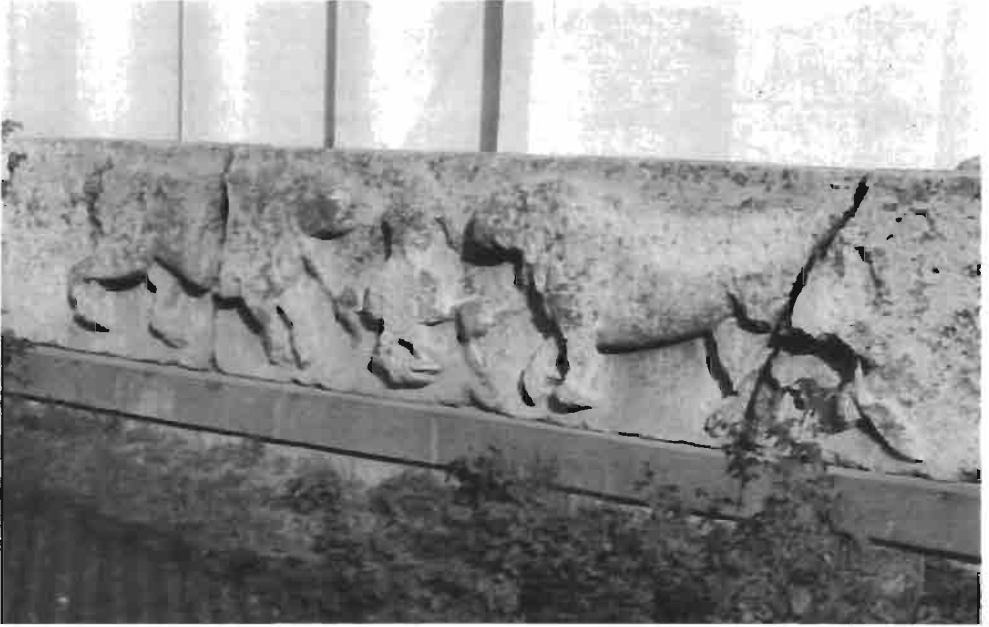

Foto : 19- Urfa Müzesi'ne Han el-Barur Kervan Sarayı'ndan Getirilmiş Ortada İnsan İki Yanında Aslan (?) Boğa Kabartması